

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 20^{ΗΣ} ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2003

ΑΓΓΕΛΟΣ Σ. ΒΛΑΧΟΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΠΕΤΡΑΚΟΥ

Δώδεκα ημέρες μόνον έχουν περάσει από τις 8 Φεβρουαρίου που έφυγε ο Άγγελος Βλάχος· ή παρουσία του όμως στην αίθουσα τούτη είναι αισθητή. Όλοι θυμόμαστε τις έντονες, καμιά φορά, παρεμβάσεις του στις συζητήσεις και την ανυπομονησία του όταν αυτές ξεστράτιζαν από το θέμα τους, χαρακτηριστικό ενός πραγματιστικού χαρακτήρα που δεν αγαπά την ασάφεια.

Τόν γνώρισα πριν από 15 χρόνια, όταν του ζήτησα να συνδράμει την Αρχαιολογική Έταιρεία για να ξεπεράσει τις δύσκολες στιγμές του 1988. Βοήθησε τότε και δέχτηκε ακόμη να επωμισθεί ευδύνες στη διοίκησή της. Αρνήθηκε το αξίωμα του Προέδρου πιστεύοντας, ότι αυτό ανήκε στους αρχαιολόγους. Ήταν σφάλμα του που πολλές φορές του καταλόγισα, ιδιαίτερα μάλιστα κατά το 2002. Σ' αυτό, όμως, θά επανέλθω στο τέλος της ομιλίας μου.

Έκείνο που κυρίως μās ενδιαφέρει, σήμερα και πάντοτε, είναι το δημιουργικό έργο του Άγγελου Βλάχου, αυτό που μένει και θά σώζει τη μνήμη του μετά από μās.

Όποιος εξετάσει προσεκτικά τὰ ὅσα δημοσίευσε, ἀπὸ τὸ 1945 ἕως τὸ 2001, θά διαπιστώσει ὅτι τὸ συγγραφικὸ του ἔργο παρουσιάζει μεγάλη εὐρύτητα. Τὰ πολλὰ του δημοσιεύματα μπορούμε νὰ τὰ κατατάξουμε σὲ μεγάλες κατηγορίες. Τὰ λογοτεχνικά, τὰ ἀπομνημονεύματα, οἱ συστηματικὲς ἱστορικὲς-φιλολογικὲς μελέτες, οἱ μεταφράσεις. Ἡ καθεμιά κατηγορία διαιρεῖται σὲ μικρότερες. Οἱ μεταφράσεις του καλύπτουν τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα, τὴν Παλαιὰ καὶ τὴν Καινὴ Διαθῆκη, τὸ ξένο θέατρο, τὴν ποίηση τοῦ Καβάφη, τὶς ἱστορικὲς καὶ πολιτικὲς μελέτες.

Ήταν νεαρός παροπλισμένος διπλωμάτης όταν έγραψε το πρώτο του έργο, το σύντομο αυτοβιογραφικό αφήγημα, *Το Μνήμα της Γρηᾶς*. Εκδόθηκε το 1945 αλλά το έγραψε στην Κατοχή, μετά την αποφυλάκισή του από τις φυλακές Αβέρωφ. Στο κτήριο εκείνο, στη θέση του σήμερα έχει κτισθεί ο Άρειος Πάγος, είχε μείνει έγκλειστος για έξι μήνες, επειδή προσπάθησε να διαφύγει στη Μέση Ανατολή. Τον φυλάκισαν για “παράνομο εκπατρισμό”, όπως χαρακτηρίζαν την πράξη αυτή οι Ιταλικές αρχές κατοχής.

Το χειρόγραφο αυτού του πρώτου του έργου το είδαν ο Γιώργος Πολίτης, γιός του Νικολάου, και ο Βασίλης Ρώτας και το παίνεψαν. Είχαν δίκαιο, γιατί έπειτα από 60 χρόνια μένει το πρώτο έργο που γράφτηκε για τον Αλβανικό πόλεμο, και το καλύτερο, το πιο πηγαίο.

Για να νιώσουμε όμως και τις πραγματικές καταστάσεις που έζησε έδελον-τής στο Μέτωπο ο Άγγελος Βλάχος, μνημονεύω πώς το *Μνήμα της Γρηᾶς* είναι ή κορυφή ενός παγωμένου βουνού, της Κάμνιας, που έχει ύψος 2.100 μέτρα.

Η κριτική δέχτηκε το βιβλίο με ευμένεια και ιδιαίτερα τονίστηκαν οι λογοτεχνικές αρετές του: “Στο *Μνήμα της Γρηᾶς* υπάρχει αφηγηματική ταχύτητα, γοργό πέρασμα των σκηνών, και ο συγγραφέας δεν επιμένει σε τίποτα, όσο σημαντικό, όσο συγκινητικό ή φρικιαστικό και να είναι. Η αφήγηση κυλά γοργά, άνετα, απρόσκοπτα και διαγράφει τις εικόνες και τις καταστάσεις του μετώπου” (Α. Σαχίνη, *Νέοι Πεζογράφοι*, 1984³, 197). Χαρακτηρίστηκε ως “το βιβλίο μιας νέας γενιάς, ή όποια, στον άνισο και δύσκολο πόλεμο που μάς είχε επιβληθεί άδελφια, όρμα, κατακτά και κρατά τις ψηλές κορυφές” (αυτόδι 108). Συχνά του έλεγα, όταν συζητούσαμε για τα έργα του, ότι το θεωρούσα ως το καλύτερό του, ακριβώς για τις αρετές που αναφέρθηκαν παραπάνω. Εκείνος προτιμούσε κάποιο άλλο, φιλοσοφικό, έσωτερικό, την *14η Νιζάν*.

Η Κατοχή που το μεγαλύτερο μέρος της το έζησε έντονα και οι δύο συλλήψεις και φυλακίσεις του —γιατί τον συνέλαβαν και δεύτερη φορά, οι Γερμανοί— υπήρξαν πηγή έμπνευσης και για ένα άλλο έργο, τις *Ώρες Ζωής* (1957) που τιμήθηκε με το βραβείο του Υπουργείου Παιδείας. Σ’ αυτό διηγείται την ιστορία του Δημήτρη Τσάφου, ενός νέου που κλείνεται στη φυλακή από τους Γερμανούς, βασανίζεται, προδίδει από την απελπισία του και αυτοκτονεί. Το σύντομο αυτό έργο έχει τις ίδιες λογοτεχνικές αρετές με το *Μνήμα της Γρηᾶς*, την απλότητα στη διήγηση, την έλλειψη ύπερβολής, την αλήθεια των ανθρωπίνων καταστάσεων, χωρίς γλυκερότητες και συναισθηματικό ψεύτισμα, χωρίς έκμετάλλευση του πατριωτισμού και του ήρωϊσμού.

Οι *Ώρες Ζωής* είναι το τρίτο έργο του. Μετά το *Μνήμα της Γρηάς* δημοσίευσε το γνωστότερο ίσως βιβλίο του, *Ο κύριός μου Άλκιβιάδης* (1954) που τιμήθηκε με το Βραβείο των Δώδεκα. Αυτό το έργο είναι η άπαρχή της ένασχρολης του με την ιστορία που δεν εγκατέλειψε ποτέ. Ο Άλκιβιάδης, αυτή η άμφιλεγόμενη καθ' όλη τη διάρκεια των 25 αιώνων που πέρασαν από την εποχή του μορφή, τον είλκυσε τόσο ώστε να τον στρέψει προς το άπώτερο παρελθόν με το οποίο άπασχολήθηκε, τον Θουκυδίδη και τις άλλες άρχαιες πηγές, και το άποτέλεσμα της μελέτης του είναι ένα ιστορικό μυθιστόρημα ή μία μυθιστορηματική βιογραφία. Ίσως όμως δεν είναι ούτε το ένα ούτε το άλλο. Παρατηρήθηκε, ότι δεν είναι μυθιστόρημα γιατί δεν έχει μέσα πρόσωπα φανταστικά, εκτός από τον άφηγητή, τον δούλο του Άλκιβιάδη Σιλύκο Ίφίωνος Κνίδιο. Το μυθιστόρημα αυτό προδίδει πολλή έρευνα των άρχαιων πηγών, πολλή μελέτη, κάτι για το οποίο ο Άγγελος Βλάχος ήταν προετοιμασμένος.

Στις τρεις πρώτες τάξεις του τετρατάξιου γυμνασίου, στην Αλεξάνδρεια, είχε ως καθηγητή του τον Ευάγγελο Παπανούτσο. Την τετάρτη την έκανε στο Γ' γυμνάσιο άρρένων Άθηνών, στην όδο Λυκαβηττού, όπου πρόσκαιρα μίσησε τ' άρχαία έλληνικά εξ αιτίας του μαθήματος της τεχνολογίας.

Άρχισε τις ιστορικές μελέτες του με τον Παπαρρηγόπουλο, τον οποίο εκτιμούσε για την άυστηρότητα και την ευθύτητά του. Του έκανε έντύπωση ότι ο ιστορικός αυτός "δεν κλαίει ποτέ και για τίποτε" (Πρωΐστερο, 152). Συνέχισε με την ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου του Droysen σε γαλλική μετάφραση. Είχε εκδοθεί το έργο αυτό και στη βιβλιοθήκη Μαρασλή, σωστά όμως ο νέος προτίμησε τη γαλλική έκδοση. Με τη συμβουλή του πατέρα του διάβασε, με λεξικό βέβαια, τον Άρριανό στο πρωτότυπο. Άκολούθησε η μελέτη του Όμηρου με την βοήθεια του λεξικού του Crusius - Πανταζίδη, αυτό που έχουμε και σήμερα.

Ο πατέρας του Σταύρος, δικαστής στα Μικτά Δικαστήρια της Αιγύπτου, είχε μεταφράσει τη *Θεογονία* του Ήσιόδου την οποία ο Άγγελος δημοσίευσε το 1990 συμπληρωμένη και με έκτενη εισαγωγή. Υπήρχε, όπως είναι φανερό, οικογενειακή προδιάθεση προς τους άρχαίους.

Σ' ένα από τα τελευταία αυτοβιογραφικά έργα του (Πρωΐστερο, 85) κάνει τον έπαινο της άρχαίας ελληνικής. Λέγει πως είναι "συναρπαστικά σατανική με τις άναριθμητες άποχρώσεις της, την μαγευτική άκρίβειά της, τις πολυτυπίες των λέξεων και των ρηματικών δεμάτων, την άρτιότητα της πολύπλοκης συντάξεώς της που δεν επιτρέπει και στον πιό κακογράφο την ελάχιστη χασμω-

διά, τέλος τὴν ἔντονη ἐκφραστικὴ ἰκανότητά της χάρις στὸν συνδυασμὸ τῶν προθέσεων μὲ μιὰ λέξη μόνο ἀπὸ τὴν ὁποία παράγονται τόσες ἄλλες”.

Ἀπὸ τὴ λογοτεχνικὴ κριτικὴ ἔχει ἐπαινεθεῖ, πολὺ νωρίς, ἡ γλῶσσα τοῦ Ἄγγελου Βλάχου, ἡ τέχνη του δηλαδὴ στὴ χρῆση τῶν λέξεων, στὸν σχηματισμὸ τῶν εἰκόνων, στὴν ἄρμονία τῶν περιγραφῶν, στὴν ἀκριβεία τῶν ὄρων. Ὁ λιτός καὶ περιεκτικὸς λόγος τῶν ἀρχαίων, κυρίως τοῦ Θουκυδίδου τὸν ὁποῖο ἀγαποῦσε καὶ θαύμαζε, ἡ ἀπλότητα τοῦ Ἡροδότου, ἡ μεθοδικότητα τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς τοῦ Αἰσχύλου ἀναμφίβολα τὸν ἐπηρέαζαν. Ἐνδομύχως τοὺς θεωροῦσε πρότυπα χωρὶς νὰ τοὺς μιμεῖται. Θεωροῦσε τὴν ἑλληνικὴν ποὺ μιλάμε ὡς αὐθύπαρκτη γλῶσσα, χωρὶς νὰ παραβλέπει τὴν μακρότατη ἱστορικὴ παράδοσή της. Διάφορα περιστατικὰ ποὺ μνημονεύει (Μιὰ φορὰ Α' 87) τὸν ἔσπρωξαν πρὸς τὴ συστηματικὴ μελέτη τῆς γλώσσας: “Περὶστοιχίζομαι” λέει, “ἀπὸ λεξικά ὅταν γράφω — ὥστε νὰ ἐλέγγω συνεχῶς τὸ πῶς γράφω, χωρὶς νὰ αἰσθανθῶ ποτέ μου ὅτι ὑπάρχει ἓνα θαδὺ χαντάκι, μεταξὺ καθαρῆς καὶ δημοτικῆς καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ βρίσκομαι ἀπὸ τὴν ἐδῶ ἢ ἀπὸ τὴν ἐκεῖ μεριά τοῦ χαντακιοῦ. Δὲν ξέρω πῶς, οὔτε γιατί, τὸ χαντάκι δὲν ὑπῆρξε ποτέ γιὰ μένα. Ὑποδέτω ὅτι σ' αὐτὸ συνετέλεσε πολὺ ὁ πρωιμότητος καὶ μεγάλος θαυμασμός μου γιὰ τὸν Καθάφη”.

Ἴσως πολλοὶ δὲν θυμοῦνται, ὅτι πρὶν ἀπὸ 20 χρόνια ἀκριβῶς, τὸ 1983, εἶχε δημοσιεύσει στὴν “Καθημερινή” ἓνα φυλλάδιο μὲ τὸν τίτλο “Πρόχειρο Γλωσσάριο. Λέξεις μέτοικοι”. Μ' αὐτὸ ὑπεδείκνυε ἑλληνικὲς λέξεις μὲ τις ὁποῖες μπορούσαν νὰ ἀντικατασταθοῦν ξένες. Πολλὲς ἀπὸ τις νέες λέξεις ἦσαν δικοὶ τοῦ νεολογισμοί.

Πολὺ νωρίς, μαθητὴς ἀκόμη, εἶχε ἀρχίσει νὰ γράφει διηγήματα ἔχοντας ὡς πρότυπο τὸν Καρκαβίτσα, τὸν Παπαδιαμάντη, τὸν Κονδυλάκη, τὸν Βιζυηνό. Ὅπως λέγει, τὰ θέματά του ἦταν ἠθογραφικὰ καὶ ὅλες οἱ ἱστορίες τραγικὲς. Κάποτε ἔκαιψε ὅλα του αὐτὰ τὰ ἔργα μὲ ἀνακούφιση (Πρωθύστερο, 162).

Φοιτητὴς σύχναζε στὴν παρέα τοῦ Γιώργου Κατσιμπαλη ὅπου, ὅπως λέγει, “δεξιὸς ψάλτης... ἦταν ὁ Ἀνδρέας Καραντώνης” (Πρωθύστερο 162). Μέσα σ' αὐτὴν τὴν ἄνιση συναστροφὴ, ἀνάμεσά τους ὁ Γιώργος Σεφέρης, σχημάτισε τὰ κριτήριά του τῆς κριτικῆς, δηλαδὴ τὸν τρόπο νὰ δείξεις στὸν ἀναγνώστη τις ἀρετὲς ἑνὸς ἔργου καὶ τις ἀδυναμίες του, τὰ χαρίσματα καὶ τὰ ἐλαττώματα τοῦ συγγραφέα καί, τονίζει, “εἰδικὰ γιὰ τὰ ἑλληνικὰ βιβλία — ἂν ἡ γλῶσσα εἶναι καλὴ” (Πρωθύστερο 162).

Τὸ *Μνημα τῆς Γρηῆς* ἔδειξε πῶς ὁ σπόρος τῆς Παιδείας εἶχε πέσει σὲ γόνιμο ἔδαφος. Τοῦτο γίνεται φανερὸ μὲ κάθε νέο λογοτεχνικὸ ἔργο του. Οἱ *Τελευταῖοι*

Γαληνότατοι (1961), τέταρτο λογοτέχνημά του, μᾶς μεταφέρει στην Κωνσταντινούπολη τοῦ 12ου αἰώνα, στους τελευταίους Κομνηνούς. Τὸ θέμα του εἶναι ἱστορικό, περισσότερο περίπλοκο ἀπὸ τὸν *Ἀλκιβιάδη*. Φεύγουμε ἀπὸ τὴν ἡλιόλουστη λαμπράδα τοῦ 5ου π.Χ. αἰώνα, —ἔτσι φαντάζομαι, ἴσως ἐξ αἰτίας τῶν μνημείων καὶ τῆς γεμάτης βεβαιότητα καθαρότητας τῶν πνευματικῶν ἔργων τῆς περιόδου αὐτῆς. Ἀπὸ τὴν περιορισμένη Ἑλλάδα, τὸ Αἰγαῖο καὶ τις ἀκτὲς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, χανόμαστε μέσα στὴν αὐτοκρατορία τῶν τελευταίων Κομνηνῶν, τοῦ Ἰωάννη, τοῦ Μανουὴλ καὶ τοῦ Ἀνδρόνικου. Καὶ ἐδῶ τὸ μυθιστόρημα, χωρὶς φανταστικά πρόσωπα ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀφηγητῆ, ἀκολουθεῖ τὰ ἱστορικά γεγονότα. Ὁ Ἄγγελος Βλάχος ἐπιτυγχάνει νὰ ἀναπαραστήσει σκηνές, πολεμικὲς συγκρούσεις, πολιτικὲς δολοπλοκίες. Ὅμως παρὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ βιβλίου γιὰ τὸ ὁποῖο χρειάστηκε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τέχνη καὶ τὴν φαντασία, καὶ πολλὴ μελέτη, δὲν ξαναγύρισε στὸ Βυζάντιο. Ἀντίθετα στράφηκε πάλι πρὸς τὸν ἀρχαῖο κόσμο, αὐτὸν τοῦ 5ου αἰ. Μετέφρασε πλήρως τὶς *Ἱστορίες τοῦ Θουκυδίδη* (1965), τὶς *Μοῦσες τοῦ Ἡροδότου* (1972), τὸν *Προμηθεά Δεσμώτη* τοῦ Αἰσχύλου (1972), τὴν *Ἀθηναίων Πολιτεία* τοῦ Ἀριστοτέλους (1980). Μέσα στὰ ἴδια χρόνια, ἔχοντας γνωρίσει τὴ Μέση Ἀνατολή, τοὺς Ἁγίους Τόπους, ἔχοντας ἐργασθεῖ γιὰ τὴ *14η Νιζάν*, μεταφράζει τὰ *Εὐαγγέλια* καὶ τὶς *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*.

Προηγούμενως μνημόνευσα, ὅτι ὁ ἴδιος θεωροῦσε ὡς τὸ καλύτερο ἔργο του τὴ *14η Νιζάν*. Νομίζω πὼς ἤθελε νὰ εἰπεῖ ὅτι ἦταν τὸ ὠριμότερο. Ὅπως δὴποτε γραμμμένο, ἢ τελειωμένο, τὸ 1972 στὴ Μόσχα, ἔχει καλύτερη τεχνικὴ ἀπὸ τὰ προηγούμενα καθαρὰ λογοτεχνικὰ ἔργα του καὶ ἡ ἀφετηρία τῆς ἔμπνευσῆς του εἶναι τὰ Ἱεροσόλυμα ὅπου ὑπηρέτησε ὡς Γενικὸς Πρόξενος. Οἱ μεταφράσεις του τῶν *Εὐαγγελίων* καὶ τῶν *Πράξεων* τῶν *Ἀποστόλων* εἶναι μεταγενέστερες, τοῦ 1974, 1976 καὶ 1983. Ἴσως οἱ μεταφράσεις νὰ ἔγιναν ὑπὸ τὴν ἐπήρεια τῆς *14ης Νιζάν*, γιὰ νὰ γνωρίσει βαθύτερα τὸ πνεῦμα τῶν χρόνων ἐκεῖνων. Στὸ μικρὸ αὐτὸ βιβλίον τῶν 189 σελίδων περιγράφει τὰ ὅσα ἔγιναν κατὰ τις δώδεκα ὥρες ποὺ προηγήθηκαν ἀπὸ τὴ Σταύρωση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Βλέπουμε τοὺς μαθητὲς τοῦ Κυρίου, τοὺς Ἑβραίους ἄρχοντες, τὸν Ἄννα καὶ τὸν Καϊάφα, καὶ κυρίως παρακολουθοῦμε τὶς σκέψεις, τὶς ἀμφιβολίες, τὶς παλινδρομήσεις καὶ τὶς ἀποφάσεις τοῦ δευτέρου βασικοῦ προσώπου τοῦ θείου δράματος, μετὰ τὸν Ἰούδα. Εἶναι ὁ Πόντιος Πιλάτος, Ρωμαῖος procurator τῆς Ἰουδαίας (26-36 μ.Χ.), ὁ ὁποῖος, παρὰ τὴν ἐνδόμυχη πεποιθισή του γιὰ τὴν ἀδωότητα τοῦ Χριστοῦ, ὑπέκυψε στὴν πίεση τῶν Ἑβραίων καὶ τὸν παρέδωσε νὰ τὸν θανατώσουν ἀπὸ φόβο ὅτι θὰ πέσει στὴ δυσμένεια τοῦ αὐτοκράτορα Τιβερίου (14-37 μ.Χ.). Τὸ θέμα εἶναι πο-

λύ μεγάλο και γοητευτικό, μάλιστα για ένα πνεῦμα ἐσωτερικό ὅπως ὁ Ἄγγελος Βλάχος. Ἴσως στή Ρωσία, ὅπου φαίνεται ὅτι τὸ ἔγραψε, νὰ ἐπέδρασε στή σκέψη του καὶ τὸ θαυμάσιο μυθιστόρημα τοῦ Μιχαὴλ Μπουλγκάκωφ, Ὁ Μαιτρ καὶ ἡ Μαργαρίτα, μεταφρασμένο ἐκεῖνα τὰ χρόνια καὶ στὰ ἑλληνικά, ὅπου ἡ μορφή τοῦ Ποντίου Πιλάτου, πάντα τραγική, κυριαρχεῖ.

Ἀπὸ συνειρμὸ πού μοῦ δημιουργοῦν ἡ ἐποχή καὶ ὁ τόπος θὰ μνημονεύσω τὴ μετάφρασή του τῶν *Ποιημάτων* τοῦ Κωνσταντίνου Καβάφη στὰ γαλλικά. Γεννημένος ἀπὸ Γαλλίδα μητέρα στὴν Ἀλεξάνδρεια, γνωρίζοντας προσωπικὰ τὸν ποιητὴ, τόλμησε νὰ μεταφράσει σὲ ἄλλη γλῶσσα, μητρική του βέβαια καὶ αὐτή, τὰ ἀπαραμίλλα ποιήματα, μετὰ τὸν Γιώργο Παπουτσάκη, τὴν Marguerite Yourcenar καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Δημαρᾶ.

Συνοδοὶ τῶν μεταφράσεων τῶν κλασικῶν εἶναι οἱ μελέτες του γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Θουκυδίδη καὶ τοῦ Ἡροδότου *Μεροληψίες τοῦ Θουκυδίδη* (1974 *Partialités chez Thucydide* 1970), *Παρατηρήσεις στὸν Θουκυδίδη Α' Β'* (1992-94), *Ἡρόδοτος ὁ ἀδικημένος* (1971).

Ὡς διπλωμάτη φυσικὸ ἦταν νὰ τὸν ἐλκύσει ἡ ἀρχαία Περσία καὶ ἡ ἐπίδρασή της στὸν ἑλληνικὸ κόσμο, κυρίως στὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Σπάρτη. Τὰ βιβλία του, *Οἱ ὁδοιπόροι γιὰ τὰ Σοῦσα* (1973), ἐκείνοι οἱ Ἕλληνες πού κατέφευγαν στὴν αὐλὴ τοῦ Μεγάλου Βασιλιᾶ γιὰ προστασία καὶ ἀποκατάσταση, *Ξέρξης χαρτιὰ προσωπικὰ* (1980), *Ἡ σκιά τοῦ βασιλέως* (1991) ξαναζωντανεύουν τὰ χρόνια καὶ τὰ γεγονότα τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Ἡ ἀνάλυση τῶν ἔργων τοῦ Ἄγγελου Βλάχου ἀπαιτεῖ χρόνο καὶ κυρίως χρονικὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν δημιουργό τους. Μεγάλο μέρος τους ἀποτελεῖ ἡ συστηματικὴ αὐτοβιογραφία του. Πρῶτος συστηματικὸς αὐτοβιογραφούμενος στὰ νεώτερα χρόνια μας εἶναι, νομίζω, ὁ Ἀλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβῆς, ὁ ὁποῖος ὅμως παρὰ τὸ ὅτι τὸ ἔργο του *Ἀπομνημονεύματα*, τῶν τεσσάρων τόμων καὶ τῶν 1.933 σελίδων, εἶναι πηγὴ πολυτίμων πληροφοριῶν, ἀποτελεῖ ἓνα σχολαστικὸ, ρηχὸ καὶ ἀσύνδετο σύνολο.

Ὁ Ἄγγελος Βλάχος μᾶς ἔχει δώσει πολλοὺς τόμους αὐτοβιογραφικούς, ὀκτῶ τουλάχιστον, στοὺς ὁποίους διηγεῖται ὄχι τὴ ζωὴ του —αὐτὴ θρίσκειται πάντοτε στὸ περιθώριο— ἀλλὰ περιγράφει τὰ σημαντικὰ πρόσωπα πού γνώρισε καὶ τὰ γεγονότα πού ἔζησε λόγω τῆς διπλωματικῆς ιδιότητάς του. Πρῶτο εἶναι τὸ βιβλίον *Ἄδεια χρόνια Κυπριακοῦ* (1979). Ἀκολούθησε τὸ ἐξάτομο *Μιὰ φορά κι ἓνα καιρὸ ἓνας Διπλωμάτης* (1985-1988), στὸ ὁποῖο διηγεῖται τὰ ὅσα ἔκρινε ἄξια νὰ μνημονευθοῦν ἀπὸ τὴ διπλωματικὴ του σταδιοδρομία. Ἴσως ἀπὸ νοσταλγία

πρὸς τὴν περίοδο τῆς νεότητάς τους πὺ καταλαμβάνει τοὺς ἀνδρώπους ὅταν περνοῦν τὰ χρόνια, δημοσίευσε ἀργά, τὸ 1990, ἓνα μικρὸ βιβλίο μὲ τὸν ἐνδεικτικὸ τίτλο *Πρωθύστερο, παῖς, ἔφηβος, εἶρην*. Σ' αὐτὸ διηγεῖται τὴ ζωὴ του μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1939, μῆνα πὺ διορίστηκε ἀκόλουθος. Συνέχειά του ἀποτελοῦν τὰ ἐξάτομα ἀπομνημονεύματά του.

Τελευταῖο αὐτοβιογραφικὸ ἔργο του εἶναι τὸ μικρὸ βιβλίο *Ἀποφοίτηση 1974* (2001) στὸ ὁποῖο διηγεῖται τὰ ὅσα ἔζησε ὡς Διευθυντῆς τοῦ Πολιτικῦ Γραφείου τοῦ Πρωθυπουργοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ καὶ ὡς Ὑπουργὸς παρὰ τῷ Πρωθυπουργῷ κατὰ τὸ διάστημα ἀπὸ 25 Ἰουλίου μέχρι 17 Νοεμβρίου 1974. Τὶς 125 αὐτὲς ἡμέρες ὁ ἴδιος θεωρεῖ ὡς τὶς πλέον σημαντικὲς τῆς σταδιοδρομίας του.

“Ἀποτελοῦν” κατὰ τοὺς λόγους του “ἓνα εἶδος κορυφώματος μιᾶς σταδιοδρομίας πὺ ἔτυχε νὰ μὲ ἐμπλέξει, ἐπανειλημμένα, σὲ ἐξαιρετικὰ γεγονότα”. Τὴ φράση του αὐτὴ ἀκολουθεῖ ἡ ἀναγραφὴ τῶν πλέον σημαντικῶν στιγμῶν τῆς υπηρεσιακῆς πορείας του. Εἶναι ἐξαιρετικὰ διδακτικὴ, γιατί δείχνει τὴ δικὴ του ἀξιολόγηση γιὰ τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς του καὶ τῆς σύγχρονης Ἑλλάδος. Σταθμοὺς λοιπὸν τῆς ζωῆς του θεωρεῖ τὴν περίοδο 1939-1940 ὅταν ὑπηρετοῦσε ὡς νεαρὸς ἀκόλουθος στὴν Κρυπτογραφικὴ Ὑπηρεσία τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, κατόπιν τὴν ἀνταρσία τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου στὴν Αἴγυπτο τὸ 1944 καθὼς καὶ τὸν σχηματισμὸ τῆς Κυβέρνησης τότε ἀπὸ τὸν Γεώργιο Παπανδρέου. Ἀκολουθοῦν τὰ *Δεκεμβριανὰ* τὸ 1944, τὸ Κυπριακὸ ζήτημα καὶ οἱ φάσεις του κατὰ τὰ ἔτη 1956-1959, “τὸ Ἡφαίστειο τῆς Κύπρου”, ὅπως τὸ ὀνομάζει, καὶ οἱ 125 ἡμέρες τοῦ 1974 πὺ τὶς ἔζησε ὡς μέλος τῆς Κυβέρνησης.

Ἐντύπωση προκαλεῖ ὅτι δὲν μνημονεύει, ὡς σπουδαῖο γεγονὸς τῆς ζωῆς του, τοὺς μῆνες πὺ ἔζησε ὡς στρατιώτης στὴν Ἀλβανία καὶ ὡς κρατούμενος στὶς φυλακές. Κρίνει ὅτι καὶ τὰ δύο δὲν ἀνήκουν στὴ σταδιοδρομία του. Ὁ Αἰσχύλος θεώρησε ὡς τὸ μεγαλύτερο ἐπίτευγμά του τὸ ὅτι πολέμησε στὸν Μαραθῶνα. Ὁ Ἄγγελος Βλάχος παραμέρισε στὴ σκιά τὶς πραγματικὲς μάχες πὺ ἔδωσε, καὶ στὴ θέση τους πρόβαλε τὶς πολιτικὲς καὶ διπλωματικὲς στὶς ὁποῖες ἔλαβε μέρος, μάχες ἀγωνιώδεις καὶ πραγματικὲς, ὅπως ἐκεῖνες πὺ γίνονται μὲ φονικὰ ὄπλα. Μόνον ὅτι σ' αὐτὲς δὲν ὑπάρχουν, τὴ στιγμὴ πὺ γίνονται, νεκροί.

Μὲ τὸν Ἄγγελο Βλάχο συνεργάστηκε στενὰ 15 χρόνια, ἀπὸ τὴν ἀνοίξη τοῦ 1988. Ἦταν ὀξὺς παρατηρητῆς, ψυχολόγος καὶ διέβλεπε τὴν ὑποκρισία, τὴν προσποίηση, τὴν κουταμάρα, τὴν ὁποία μισοῦσε, τὴ φλυαρία, τὸν σχολαστικισμό. Πολλὲς φορὲς φαινόταν κάπως ὀξὺς, πρᾶγμα πὺ ὁ ἴδιος δὲν παραδεχόταν.

Τελειώνοντας τὰ ἐξάτομα Ἀπομνημονεύματά του (*Μιά φορά κι ἓναν καιρὸ ἕνας Διπλωμάτης...*) σκιαγραφεῖ τὸ ὑπηρεσιακὸ ἔργο του καὶ τὸν χαρακτήρα του: “Ἐγὼ ἤδη κατηγορηθεῖ” λέει “ὅτι ἀπεκάλυψα, ἄκαιρα, πολλὰ καὶ ὅτι μεταχειρίστηκα ὀξεῖς χαρακτηρισμοὺς γιὰ μερικὰ πρόσωπα καὶ καταστάσεις. Ὅσον ἀφορᾶ στὸ ἄκαιρο, ἡ Ἱστορία δὲν γνωρίζει τις ἐννοίες ἐπικάιρος-ἄκαιρος. Ὅσον ἀφορᾶ στὴν ὀξύτητα, δὲν τὴν γνωρίζει ἡ ιδιοσυγκρασία μου. Τὴν εἰρωνικὴ ὅμως ἀγανάκτηση τὴν γνωρίζει, ιδίως ὅταν τὸ βασικὸ ἐλληνικὸ ἐλάττωμα τῆς στρεβλώσεως τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς μυθοπλασίας ὑπερβαίνει τὰ ὅρια”.

Αὐτὴ τὴν κατάσταση τῆς στρέβλωσης τῆς ἀλήθειας, καὶ τῆς μυθοπλασίας, τὴν ἔζησα μαζί του ὀλόκληρο τὸ 2002 καθὼς ἐκεῖνος κι ἐγὼ ἤμασταν κοινὸς στόχος τῆς ἴδιας κακότητος καὶ ἀνοησίας.

Ἰπῆρξαν μερικοὶ ἄνθρωποι πού, εἴτε ἀπὸ πνευματικὴ ἀνεπάρκεια, εἴτε γιὰτι ἦταν ἀνίκανοι νὰ ἀντικρύσουν τὴν ἀλήθεια, δὲν θέλησαν νὰ ἀκούσουν τοὺς φρόνιμους λόγους του. Ἐκεῖνος ὅμως ἦταν πάντα αἰσιόδοξος καὶ πραγματιστής. Θεωρῶ μεγάλη μου τύχη ὅτι, ἔστω καὶ ἀργά, συνεργάστηκα μαζί του καὶ ὅτι μὲ βοήθησε μὲ τις συμβουλές του καὶ τὴν ἠθικὴ ὑποστήριξή του. Μέσα μου αἰσθάνομαι ὅτι τὸν γνωρίζω ἀπὸ τότε, ἀπὸ τὸ 1940, ὅταν εἰκοσιπεντάχρονος φαντάρος στὰ χιόνια τῆς Ἀλβανίας ἄρχιζε νὰ ἀκολουθεῖ τὸν δρόμο τοῦ χρέους, δρόμο ἴσιο, χωρὶς ξεσπράτισμα, ὡς τὴν ὄγδοη μέρα τοῦ μήνα τούτου.